

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

nera av iakttagelsen att uttrycksfunktionen förbinds med språkets egendynamik hos Almqvist.

Kittlers texter vibrerar även under hans medieteoretiska fas av briljanta iakttagelser om klassiska tyska texter. Müller-Willes text är på denna punkt mera stum, men då och då finner man skarpsinniga kommentarer. När, exempelvis, Albert reflekterar över glasrutan i *Det går an* "Ack, jag ville så gärna rista in mitt namn i rutan" kan Müller-Wille exempelvis konstatera: "Die Schrift, die das Glas sichtbar macht. Das Glas, das die Schrift sichtbar macht. Inhalt der Medien sind stets andere Medien." (s. 397; "Skriften som gör glaset synligt. Glasets som gör skriften synlig. Mediernas innehåll är alltid andra medier.") Den mest utförliga analysen är en intressant tjugosidig tolkning av *Palatset* (s. 414–433), medan *Menniskosläktets Saga* tycks vara svår att komma underfund med, även i ett medieteoretiskt perspektiv.

Frågan huruvida Müller-Willes infallsvinkel kan förnya almqvistforskningen är, som ovan antytts, något skevt eller egoistiskt formulerad av almqvistforskaren – avhandlingsförfattarens syfte är mera generellt. Uppenbart är alltså att fokuseringen av KB-manuskripten får oss att se mera, men vad gäller det tryckta verket måste teser om arabesk, allegori o.d. konfronteras med en uppenbar mystiskt inspirerad vilja hos Almqvist att finna en syntes, i synnerhet i hans tidiga skrifter och törnosprojekt. Vidare får man inte bortse från en viss rutin och pratsamhet, i synnerhet vad gäller ett verk som *Menniskosläktets Saga*, vilket delvis har en kompilatorisk karaktär, eventuellt eftersom det aldrig avslutades.

'Utveckling' är ett begrepp en modern litteraturforskare helst vill komma undan, eller åtminstone ersätta med 'förändring'. På en punkt är det dock adekvat i almqvistforskningen. Medan Balzac i *Förlorade illusioner* låter sin unge huvudperson Lucien de Rubempré läsa dikter som i verkligheten skrivits av mindre lyckosamma kolleger, attribuerar Almqvist egna tidiga manuskript till fiktiva karaktärer. Vad gäller *Amorina* tillkom som bekant manuskriptfiktionen först efter verket. Den förskjutningsmekanism som tycktes vara primär, en markering av en skrivsituation, är i själva verket sekundär. Sådant komplicerar.

Müller-Wille är en god kännare av de tänkare han stöder sig på; avhandlingens teoretiska grundarbete är ordentligt redovisat. Men det måste dessvärre sägas att Müller-Willes egen pedagogik denna gång inte alltid är den bästa. Läsaren

får vänta 350 sidor tills de texter han/hon själv har tillgång till kommenteras. Citaten är generösa och många, liksom digressionerna in i Plinius och andra. Ibland kan de stundom tunga allmänna utredningarna vara så lärda och långa att den almqvistapplikation som till sist görs ter sig som en förutsägbar coda. En viss mekanik i resonemanget kan också ha sin orsak i metodvalet. Fokuseringen av betydelseproduktion och språkspel, liksom av omständigheten att skriften inte förmår uttrycka jaget, kan ibland te sig som dekonstruktivt allmängods. Dekonstruktionen av en äldre tolkningsmaskin blir samtidigt konstruktionen av en ny. Läsaren rekommenderas således att gå till de båda korta kapitlen "Facit", kap. 8 (s. 189–191) och kap. 12 (s. 298), även till slutsatserna i "Schluß", kap. 20 (s. 456–459), för att finna en ingång till denna svårpenetrerade men ytterst givande avhandling om skrift, skrivande och vetande i 1800-talets diskurs i allmänhet och i C.J.L. Almqvists i synnerhet. En sammanfattad och något mer populariserad svensk utgåva vore mycket önskvärd.

Föga motiverad känns ibland också den avfärdande tonen mot forskare som Engdahl, Fritz Paul och Gitte Mose, men den kan ha sina rötter i avhandlingens tyska grundlighet. Denna grundlighet ligger även bakom avhandlingens största förtjänst vid sidan av fokuseringen av KB-manuskripten. Almqvists reformpedagogiska insatser, han språkpedagogiska program och hans läroböcker, såsom *Allmän språklära* (1835) och *Svensk språklära* (1840), framstår i kraft av Müller-Willes avhandling inte bara såsom integrerade utan såsom bärande i C.J.L. Almqvists verk.

Roland Lysell

Monica Lauritzen, *En kvinnas röst. Emilie Flygare-Carléns liv och dikt*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2007.

Under år 2007 har brett upplagda biografier över kvinnliga författare kommit ut såsom Boel Westins om Tove Jansson och Carina Burmans om Klara Johanson. Till dessa fogar sig även Monica Lauritzens bok om Emilie Flygare-Carléns liv och dikt, *En kvinnas röst*. Dessa verk har rönt stor massmedial uppmärksamhet. Kanske är det framförallt böckernas skildringar av ovanliga och gränsöverskridande livsöden som lockar läsarna,

något som ligger i linje med vår tids inriktning på det privata och det personliga. De tre nämnda biografierna ger var och en på sitt sätt fångslande inblickar i kvinnoliv under 1800- och 1900-talen. I Emilie Flygare-Carléns och Klara Johansons fall handlar det om tidigare relativt bortglömda och marginaliserade författare, medan Tove Jansson haft och har en grundmurad popularitet bland generationer av läsare, främst då som mumin-världens skapare.

Flygare-Carlén var en av 1800-talets mest lästa författare, och vid sin bortgång 1892 räknades hon som en av Sveriges mest populära författare. Genombrottsromanen *Rosen på Tistelön* (1842), en av våra första skärgårdsromaner, hörde en bra bit in på 1900-talet till de vanligast förekommande böckerna i svenska hem. Med *Ett köpmanshus i skärgården* (1859) var hon tidigt ute med att låta ett handelshus och dess öden stå i centrum för berättelsen. Hennes romaner kom ut i en strid ström – mer än 20 under perioden 1838–1851. De såldes i stora upplagor och översattes till många språk. I läsarnas litteraturhistoria hade hon alltså under lång tid en oomstridd plats. Men hon var inte bara läst av en stor publik. I sin samtid hade hon även erövrat en plats på parnassen, och vid 1800-talets mitt var hon en av landets ledande författare, oavsett kön. Trots det, eller kanske just på grund härav, har hennes litterära förmåga och självständighet ständigt ifrågasatts. Monica Lauritzen visar med värtaliga citat hur Flygare-Carlén mer eller mindre skrivits ut ur den manligt dominerade litteraturhistorieskrivningen, särskilt av Herman Schück och Karl Warburg. Enligt Schück hade hon varken bildning eller några egna idéer, på sin höjd ”ett friskt lynne” och en ”frodig uppfinningsförmåga”. Men under de senaste decennierna har Flygare-Carléns litterära anseende stigit i kurs, vilket till stor del beror på utvecklingen av den feministiska och genusteoretiska litteraturforskningen. Under senare decennier har hennes verk också nått ut som film, scentheater, tv-serie och radioföljetong.

Monica Lauritzens ingående biografi på närmare 600 sidor har ett påtagligt kvinnoperspektiv. Hon deklarerar redan i inledningen att hennes avsikt är att skildra ett författarskap som växte fram utifrån ett ”underläge dikterat av författarens kvinnliga kön”. Hon för en berättigad polemik mot tidigare forskning, där Flygare-Carlén framställts som brödskrivare och ingående i en författarfirma, där maken och andra gjorde be-

tydande insatser. Hennes originalitet och kreativitet har ifrågasatts, delvis på grund av hennes stora produktion. Att den till stor del berodde på författarinns imponerande arbetskapacitet har man inte velat inse. Lauritzen visar övertygande att även om Flygare-Carlén hade stöd och hjälp var det hon som var centralgestalten. Hon hade både initiativförmåga och energi. *En kvinnas röst* är dock ingen okritisk äreräddning. Bokens fem kapitel, som följer kronologin i Flygare-Carléns liv och verk, bygger på noggrann dokumentation av yttre fakta och närläsning av alla romaner utgivna under ett fyrtioårigt författarskap. Ett viktigt källmaterial är även de båda självbiografiska verken *Skuggspel* (1865) och *Minnen från svenskt författarlif 1840–1860* (1878), där författarinns skildrar sitt liv fram till femtioårsåldern. Lauritzen har också grävt djupt i arkiven och bland annat gått igenom flera brevsamlingar. Hon kan därför ge en ingående skildring av författarinns händelserika liv och litterära karriär samtidigt som hon tecknar en bild av dåtidens litterära marknad, pressens och förlagens roll samt författarinns villkor.

Utän tvivel är Flygare-Carléns framgångsrika karriär som yrkesförfattare anmärkningsvärd, med tanke på det begränsade handlingsutrymme som kvinnan hade under 1800-talet. Visserligen hade det under århundradets förra hälft börjat växa fram en bokmarknad som gjorde det möjligt för författare att försörja sig på sin penna. Det fanns förlag som gav ut böcker, tidningar som skrev om den nyutkomna litteraturen och, inte minst viktigt, en läshungrig publik som gärna kastade sig över de nya romanerna. Men i denna det tryckta ordets värld var männens dominans i det närmaste total. I sin beskrivning av Flygare-Carléns utveckling lägger Lauritzen stor vikt vid barn-domsmiljön bland klippor och hav i Strömstad, där Emilie föddes för två hundra år sedan. Hon växte upp i en köpmansfamilj och kom tidigt i kontakt med sjömanslivet. Redan som tolvåring fick hon ge sig ut på långsegling med sin pappa, och hon blev snart hemmastadd i Bohusläns fiskelägen. Hennes praktiska sinnelag och de insikter i affärslivet som hon förvärvade under resorna med fadern kom att bli av stort värde, när hon skulle etablera sig på bokmarknaden. Kanske var det tack vare den manliga sfär som hon levde i redan som barn som hon insåg vikten av att omge sig av män som stöttade henne? Det är en tes som Lauritzen övertygande för fram.

Flygare-Carléns liv var dramatiskt och i många avseenden typiskt för kvinnans situation i ett samhälle där hon i hög grad var utlämnad åt mannens godtycke. Emilie gifte sig ung och blev snart ung änka efter ett femårigt äktenskap och fyra barnafödselar. Upplevelserna under detta första äktenskap, då hon bodde i Småland utnyttjade hon i sina tidiga romaner, bl.a. i debutromanen *Walde-mar Klein* (1838). Först i *Rosen på Tistelön* (1842) tog hon upp den västkustmiljö hon var så väl förtrogen med. När hon som änka kom till Stockholm 1839, tog förläggaren Niklas Thomson henne snart under sina vingars beskydd. Han hade liksom Aftonbladets Lars Johan Hierta startat ett läsebibliotek som fick stor betydelse för massspridningen av litteratur. Flygare-Carlén skrev kontrakt med Thomson, och enligt detta skulle hon skriva två romaner per år, något som inte föreföll alltför svårt. Hennes närmast explosiva berättarlust och starka uttrycksvilja passade väl ihop med hennes behov att tjäna pengar.

Flygare-Carlén hade både förmågan, och kanske också turen, att komma i kontakt med män med inflytande, framförallt med män som tog hennes skrivande på allvar. Thomson hade insett att det hos publiken fanns ett sug efter kvinnliga erfarenheter av det slag som Flygare-Carlén förmedlade i sina romaner. Juristen och poeten Johan Gabriel Carlén, Emilies andre man som hon mötte i Stockholm gav på ett för tiden mycket ovanligt sätt sin hustru både utrymme och stöd i hennes skrivande. Lauritzen ger en levande bild av det kulturella livet i Stockholm under 1800-talets mitt. I dåtidens många litterära kottier kunde Flygare-Carlén träffa den populära August Blanche och den demoniske Almqvist. Det Aganipiska sällskapet, grundat av Carl Fredrik Dahlgren, spelade en viktig roll i sällskapslivet, och Flygare-Carlén hörde till sällskapets mer bemärkta medlemmar. Också i hennes eget hem fördes under 1800-talets mitt ett uppskattat umgängesliv, där bl.a. H.C. Andersen förekom som gäst.

Lauritzen försöker sätta fingret på vad det var som särskilt fängade läsarna av Flygare-Carléns romaner. Uppenbarligen hade hon en säker känsla för publikens förväntningar, och hon lyckades skickligt appellera till olika läsargrupperns smak och intressen. Ofta försökte hon förena traditionellt manliga och kvinnliga perspektiv och erfarenheter för att locka läsare av båda könen. Hon knöt an till frågor som låg i tiden och till den grundläggande bristen på jämlikhet mellan män

och kvinnor. Temat kärlek och äktenskap hade blivit ett hett debattämne i samband med Almqvists *Det går an*. Det finns i Flygare-Carléns romaner ofta ett betydande verklighetsunderlag, vilket i kombination med den realistiska och vardagliga tonen i berättelserna gjorde att hon fick beteckningen Sveriges första medelklassrealist. Hon hade också insikt i samhälleliga och ekonomiska villkor, och det finns gott om socialrealistiska inslag i romanerna. Med satirisk udd behandlar hon spänningar och konflikter mellan adeln och det framväxande borgerskapet som fick en allt mer betydande roll i samhället. Hon hade skarp blick för olika former av maktspel, för manliga strebar och för samhällets skrankor. Samtidigt var hon taktisk och aktade sig för att vara alltför utmanande. Hon förstod vikten av att framstå som ödmjuk och anspråkslös och inte bryta mot de regler som gällde för kvinnors uppträdande. I förorden till sina böcker kunde hon ibland klädsamt betona sin blygsamhet och det förmätta i att "bland den sköna litteraturens blommor vilja insmyga en liten blygsam sippa, uppvuxen i landtbygdens stilla dalar".

Lauritzen läser romanerna som en kartläggning av kvinnliga överlevnadsstrategier och lyfter fram återkommande mönster och teman. Flygare-Carlén knöt gärna an till könsfrågan, och det finns i hennes romaner gott om kvinnor som på olika sätt förtrycks i ett patriarkaliskt samhälle. Än handlar det om unga kvinnor som kuvas av despotiska fäder, än om den ogifta moderns svåra situation. Hon skriver också om skilsmässa som ett möjligt alternativ i ett icke fungerande äktenskap, allt laddade ämnen som inte alltid värderades särskilt högt av kritikerna. De gillade inte heller när hon i *Rosen på Tistelön* valde att skriva i en traditionellt "manlig" genre, den dramatiskt-tragiska. Lauritzen ger många prov på recensenternas omdömen, något som ger framställningen extra färg och dessutom i sig utgör en spännande receptions historia. Det är påfallande hur genomgripande könsaspekterna är i kritiken. Inte ens Almqvist glömmar att han skriver om en kvinnlig författare. Även om Flygare-Carlén hyllades mycket, fick hon stundtals också stark kritik, bl.a. av C. F. Bergstedt som såg hennes romaner som exempel på tidens "usla" litteratur. Lauritzen diskuterar även möjliga inflytanden på författarskapet, framförallt från franska författare som George Sands 1830-talsromaner om kvinnan och äktenskapet, Balzacs romaner med deras belysning av socio-

ekonomiska förhållanden i samhället och Eugène Sues berättelser med dess nya motivkretsar från Paris undre värld. Dessutom behandlas Flygare-Carlén i relation till de mest framträdande svenska kvinnliga författarna under 1830-talet, Fredrika Bremer och Sophie von Knorring. Den senare såg sin yngre konkurrent som en ohyfsad uppkomling och hennes framgångar betecknade hon som en ”medelmåttighetens triumf”.

Som framgått är *En kvinnas röst* en mycket innehållsrik bok. Det finns dock en tendens till mångordighet och viss upprepning. Framställningen hade vunnit på större koncentration och mindre detaljrikedom. Man hade gärna sett mer fördjupade analyser av romanerna eller åtminstone av några av dem. Bitvis är skildringen onödigt refererande, och Lauritzen har en benägenhet att behandla stort och smått som vore det lika viktigt, vilket försvårar för läsaren att urskilja de stora linjerna i arbetet. Lauritzen anlägger knappast några teoretiska perspektiv i sin diskussion av författarskapet och dess förutsättningar. Detta är i och för sig inte nödvändigt, men utan tvekan hade tidigare forskning kunnat utnyttjas mer effektivt. Man frågar sig t.ex. varför Lauritzen inte mer går i dialog med andra feministiska och genusinriktade studier eller med den rikliga forskningen kring biografiskrivande. Trots dessa frågetecken i marginalen ger Lauritzens noggranna och väl underbyggda arbete en mycket allsidig och väl underbyggd presentation av Flygare-Carléns författarskap. Det kommer att vara av stort värde för kommande forskare liksom för dagens läsare av ett författarskap som i många avseenden bevarat sin spänst och fräschör.

Lena Kåreland

Helge Rønning, *Den umulige friheten. Henrik Ibsen og moderniteten*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 2006.

Helge Rønnings Ibsen-studie är ett imponerande arbete. Som Rønning själv framhåller i sitt förord är *Den umulige friheten* resultatet av många års umgänge med Ibsens texter, och här har han nu velat ge *sin* bild av Ibsen – en bild som tidigare skisserats i artiklar och ’papers’ och som tagit form genom diskussioner med många andra forskare. Det är välgörande att ta del av framställningar som fått mogna på det sättet.

Undertiteln – ”Henrik Ibsen og moderniteten” – sammanfattar väl den bärande linjen i Rønnings bok. Ibsen ses som en ”moderniseringsagent. Hans verk viser hvordan det moderne samfunns framvekst på 1800-tallet påvirket menneskenes psyke og hele liv.” (S. 9.) Det moderna genombrottet, urbaniseringen, de politiska reformerna, industrialiseringen – ja, hela den omvälvning som då ägde rum i de nordiska länderna präglades av festtalens framstegstro och ingav hos många optimism: det goda, rationella borgerligt-liberala samhället hägrade. Men i Ibsens texter varnar vi sprickorna i fasaden och de konflikter och spänningar som doldes under ytan. Och de människor som borde kunna njuta av framstegen skildras av Ibsen som disharmoniska, kluvna, alienerade.

Rønning analyserar verken dels genrehistoriskt, dels utifrån en socialhistoriskt tolkad kontext. Hans analys är starkt textcentrerad; visserligen får vi en passant veta en hel del om Ibsens biografi men det är Ibsens oeuvre, inte hans privata liv och personliga tillkortakommanden som boken behandlar. Merparten av Ibsens dramer, från *Catilina* (1850) till *Når vi døde vågner* (1899), belyses ingående – lyriken tas däremot upp bara i förbifarten – och verken förankras, som sagt, genrehistoriskt.

Särskilt givande är diskussionen om historiedramat som genre. När vi i dag läser Ibsens historiska skådespel – precis som när vi läser en del av Strindbergs historiedramer, särskilt de senare – kan vi väl tycka att de känns mindre angelägna; det är lätt att avfärda dem som alltför tidsbundna, sprungna ur dåtidens nationalistiska intresse att vårda de egna historiska rötterna. Men på samma sätt som Strindberg, då han för sina egna syften utnyttjade den typ av repertoar som var gångbar på teatrar, förfor Ibsen. Som Rønning läser Ibsen handlade dennes historiska skådespel ’egentligen’ om samtida problem och konflikter, även om klädedräkten var historisk. Så är, till exempel, Skule Jarl i *Kongs-emmaerne* en kluvan borgare som i sig härbärger den ångest och de tvivel som var modernitetens pris och livsatmosfär (medan däremot såväl kung Håkon som biskop Nikolas – Skules motståndare – är trygga i sin förvisning om att de handlar på Guds uppdrag). Och i likhet med Strindberg förhöll sig Ibsen – när han så fann lämpligt – fritt till de historiska källorna. Som Rønning med emfas framhåller var över huvud taget 1800-talets historiedrama en anakronistisk konstruktion – den ’nationalkänsla’ som genren